

Körösenyi András

A RENDKÍVÜLI ÁLLAPOT RETORIKÁJA

*Az Őszöd utáni jobboldali politikai gondolkodás érvrendszere**

A politikai gondolkodásnak megkülönböztethetjük a politikai cselekvés kijelölésére és mozgósításra szolgáló retorikai és egy mögöttes, a napi politikához nem vagy csak közvetve kapcsolódó teoretikus szintjét. A politikai retorikai érvelés gyakran – de nem feltétlenül – a politikaelmélet és a közjog teoretikus apparátusára és fogalomkészletére is támaszkodik,¹ és ilyenkor a két szint között közvetlenebb kapcsolat jön létre. A politikai-közjogi elvek politikai harcokban – azaz gyakran politikai beszédekben, pamfletekben – formálódnak, retorikai teljesítmények részeként.² E harcok szereplői, a politikusok, és politikai közírók a politikai követeléseket többnyire már ismert – és így elismert – elvekkel próbálják igazolni.

Írásom tárgya a mai magyar politika egy ilyen igazolási kísérlete, nevezetesen annak bemutatása, hogy az elmúlt másfél-két év jobboldali-ellenzéki retorikája miként próbált teoretikus megalapozást adni politikai követeléseinek. Ez a politikai retorika a 2006-os nyári kormányalakulást, illetve az őszi beszéd nyilvánosságra kerülését követően formálódott ki, és a 2008. márciusi népszavazásig terjedő időszak egyik meghatározója volt a jobboldali politikai gondolkodásban. Elemzésem kiindulópontja így az a kérdés, hogy milyen választ adott az ellenzéki és jobboldali politikaértelmezés és retorika a 2006-os választások, majd az őszi turbulens események nyomán kialakult politikai helyzetre. Írásomban semmilyen normatív, analitikus vagy deskriptív álláspontot nem kívánok szisztematikusan kifejteni: céloom pusztán a jobboldali retorika érvkészletének elemzése. Alább, először röviden felidézem e helyzetértékelés néhány fontosabb elemét, majd rátérek írásom tulajdonképpeni tárgyára, a jobboldali-ellenzéki politikai retorika által felhasznált fogalmi-elméleti érvkészlet néhány pontjának elemzésére. Azt fogom bemutatni, hogy noha az ellenzék követelései erkölcsileg és politikailag sok tekintetben érthetőek, elfogadhatóak voltak, az igazolásukra kialakított érvrendszer és helyzetértékelés több ponton hamis és tarthatatlan. Írásom fő tézise az, hogy a kialakított politikai retorikát nem sikerült

* Írásom kéziratossá változtatásához fűzött megjegyzéseiért köszönettel tartozom Balázs Zoltánnak, Mándi Tibornak és Schlett Istvánnak.

¹ A két szint között azonban nincs szoros egy-egy értelmű kapcsolat. Egy adott politikai érvelés vagy retorika bizonyos határok között különböző elméleti irányzatokra illetve fogalmi apparátusra is hivatkozhat, és egy adott elméleti irányzat is többféle, egymástól akár lényegesen különböző politikai érvelésben is felhasználható.

² Talán elég, ha az Amerikai Egyesült Államok alkotmányának becikkelyezéséért folytatott politikai diskurzusban született „föderalista” vagy a 19. század hazai – a reformkortól a kiegyezést követő időszakig tartó időszak – politikusi-közírói szövegekre utalok, amelyek gyakran politikaelméleti szintű teljesítmények. Az írásom tárgyát képező politikai retorika hasonló színvonalú, teoretikus értékű szövegekkel nem szolgált.

egy közjogi, valamint demokrácia- és politikaelméleti érvrendszerrel megalapozni. Előbb bemutatom az erre irányuló kísérletet, majd azt, hogy ez miért vallott kudarcot.

A jobboldali politikai közírók és véleményformálók – még politológusok által is osztott – politikai helyzetértékelése sommásan a következő. (1) 2006. szeptember 17-én új időszámítás kezdődött a rendszerváltás utáni magyar politikatörténetben. A miniszterelnök és a kormánykoalíció 2006-ban elcsalta a választásokat, ugyanis egyrészt a választási kampányban elhallgatta az ország helyzetét, azaz becsapta a népet, másrészt, mint szeptember 17-én kiderült, tudatosan hazudott és ígért olyasmit, amit nem akart megvalósítani. (2) Ebből következik, hogy nem a mandátumának megfelelően, hanem a választási ígéreteit megszegve kormányoz. (3) Ezzel azonban megsérült a választásokon kinyilvánított demokratikus népakarat, és a kormány (továbbá a parlament) így elveszítette legitimitását. Ezt csak tetézi, hogy az őszi beszéd nyilvánosságra kerülésével, amikor a hazugság kiderült, a tiltakozó mozgalmat a brutális, a jogállamiságot is sértő rendőri akciókkal verték le. Mivel más alkotmányos módja nincsen a demokratikus, népakaratnak megfelelő kormányzás helyreállításának, a kormánynak le kell mondania, vagy a parlamentnek le kell váltania a kormányfőt. (4) Ezek egyike sem történt meg, ezért a demokráciákban szokatlan, annak normáit sértő rendkívüli helyzet jött létre. A rendkívüli helyzet csak olyan rendkívüli megoldásokkal orvosolható, mint például a parlament feloszlatása, az előre hozott választások. Ezt a gondolatmenetet és politikai helyzetértelmezési sémát az alábbiakban *radikális retorikának* nevezem.³

A radikális retorika olyan a politikai helyzetértékelést és politikai képet nyújt, ami nem nélkülözi a retorikai erőt és a politikai koherenciát. Alkalmas a helyzet politikai értelmezésére és politikai cselekvés céljainak megfogalmazására, azok támogatására. Van bizonyos emocionális töltete és mozgósító ereje. A követelés a kormány(fő) lemondására politikailag és morálisan is elfogadható és érthető. Politikailag és alkotmányosan is legitim továbbá a népszavazási kezdeményezés. A politikai követelések retorikája mögött kialakított politikai és közjogi helyzetértékelés, érvrendszer azonban véleményem szerint alapvetően elhibázott és félrevezető. Az alábbiakban nem pártpolitikai szempontból és nem is politikai elemzőként szeretném mindezt értékelni. Azaz írásomban nem foglalkozom azzal, hogy mennyire hatékony az ellenzék majdani politikai sikere szempontjából – ezt megteszik a politikai elemzők és publicisták. Hanem azt fogom szemügyre venni, hogy a kormánnyal szembeni kritika mögött húzódó érvrendszernek milyen elméleti és fogalmi gyengeségei és ellentmondásai vannak. Az alábbiakban sorra veszem a radikális retorika négy felidézett elemét, és egyenként elemzem a közjogi-politikaelméleti megalapozásra tett kísérletet.

³ Számtalan publicisztikai írásban, televíziós vagy rádiós (valamint magán- és kerekasztal-) beszélgetésben és internetes felületeken jelentek meg e gondolati séma egyes elemei a 2006. őszi időszak és jelen írás 2008. márciusi megfogalmazása között eltelt hónapokban. Igényesebb, elméleti szintű vagy szisztematikus igényű kifejtésről nincsen tudomásom.

1. A hamis kampányígéreték és a választási csalás

A választások elcsalásának tézise szerint a miniszterelnök és a kormánykoalíció a választási kampányban becsapta a népet: elhallgatta az ország valós helyzetét, és olyasmit ígért, amit nem akart megvalósítani. Azaz csalással szerezte meg a hatalmat, amely így illegitim.

Úgy vélem, hogy bár teljes mértékben egyetérthetünk a helyzetleírással, mégis félrevezető a következtetés. A hamis ígérgetés nem szép dolog, erkölcsileg elítélhető, de nem azonos a választási csalással. A csalás fogalma ezért legfeljebb mint metafora lenne használható. Alkalmazása inkább félrevezető, mivel két különböző természetű dolog összemosását, azonosítását eredményezi. A becsapás ugyanis nem szinonimája a csalásnak. A csalás titkos, az ígérgetéssel történő becsapás nyilvános. A választási csalás körébe tartozik a „kékcédulás” szavazás, az ún. láncszavazás, a szavazási eredmények meghamisítása vagy a választási törvény súlyos megsértésének egyéb esetei. Míg a választási csalás a demokrácia politikai és jogi szabályainak a megsértése, a hamis ígérgetés éppen a demokrácia működésének az egyik következménye, inherens belső sajátossága. A demokráciában uralkodó népvézerek, demagógok mindig ígéretekkel igyekeznek követőket, szavazókat toborozni. Az már ízlés, erkölcsi karakter és/vagy hideg politikai számítás kérdése, hogy mennyiben kampányolnak olyan ígéretekkel, amelyekben ők maguk sem hisznek. A választási csalás és a választások elcsalása (a hamis kampányígéreték) ezért tehát két teljesen különböző dolgot jelentenek: összemosásuk nem segíti a demokrácia működésének a megértését, és téves politikai helyzetértékeléshez vezet.

A csalás és az elcsalás különbségét egy kártyahasonlattal is megvilágíthatjuk. Aki cinkelt lapokkal játszik, az megsérti a szabályokat, míg aki a licit során blöfföl, az megpróbálja becsapni ellenfeleit.⁴ A hasonlat rávilágít arra, ami szempontunkból lényeges: a csalás a kártyában renonsz (elkövetője kifizeti a kört, illetve kizárják a játékból), a politikában pedig köztörvényes bűn (az elkövetőnek a törvények és a bíróság előtt kell felelnie). Ezzel szemben a megalapozatlan ígérgetésért, megtévesztő jelzésekért vagy „blöffölésért” elkövetője másfajta felelősséggel tartozik: a kártyában a hibás jelzés (rossz játék) miatt játékos társa felé tartozik elszámolással, a politikában pedig nem jogi, hanem politikai felelősséggel tartozik. A blöffölő politikusnak az őt támogató párt illetve parlamenti képviselők, s végső soron a választók előtt kell felelnie. A demokratikus politika és választási kampány ilyen szempontból nem a sakkhoz és más (kikövetkeztethető) logikai játékhöz, hanem inkább a licitet és az ígérgetés/blöff lehetőségét is magukban foglaló kártyajátékokhoz hasonlítható.

A választások elcsalásának plastikus képe megragad valamit a 2006-os választásokból, de mégis félrevezető több további szempontból is. Először is a kelleténél is infantilisabbnak, vagy legalábbis kiszolgáltatottabbnak tekinti a választópolgárokat. A választók infantilizmusának tézisével mi akár egyet is érthetünk, csakhogy a radikális retorika nem teheti meg ugyanezt: ezzel ugyanis ellentmondana saját demokrácia-felfogásának, amely a nép akaratát szentnek tekinti. Ez utóbbi azonban csak akkor értelmes előfeltevés, ha a nép íté-

⁴ A blöffölő játékos saját játékos társát is becsaphatja – például a bridzsben –, ha a licit során saját laperősége felől megtéveszti őt, miként a kampányban blöffölő politikus nemcsak ellenfeleit, de saját választóit is megtéveszti a szándékolt kormánypolitikáról.

lőképességében sem kételkedik. Ha ugyanis ezt teszi, akkor semmi sem biztosítja, hogy a nép más esetben – például az ellenzék népszavazási kérdéseire válaszolva – nem válik ugyanúgy szemfényvesztés áldozatává. A választókat a demokrácia klasszikus, önkormányzati eszméjéhez kötődő radikális érvrendszer nem tekintheti politikai értelemben tökéletesen inkompetensnek és infantilisnek, hiszen azzal a demokratikus kormányzat igazolása alól húzná ki a talajt – azaz önmaga előfeltevéseinek mond ellent.

Ha nem tekintjük őket teljesen infantilisnek, akkor a választók nem válnak tökéletesen kiszolgáltatottá a politikusi manipulációknak. Ebből azonban egy súlyos következmény adódik: a népnek is van felelőssége a demokratikus választásokon hozott döntéseirért. A választások elcsalásának tézise így egy második szempontból is félrevezető: a „kelléténél” paternalistább, mivel minden felelősség alól felmenti a választókat.

A „felnőtnnek” tekintett választók politikai felelőssége plasztikussá válik, ha kontrasztba állítjuk a paternalizmus természetét megvilágító szülő–gyermek hasonlattal.

Míg az atya–gyermek kapcsolatban a gyermek teljesen kiszolgáltatott – az atyját olyan autoritásnak tekinti, akit teljesen el kell fogadnia és akiben teljesen bízhat –, a demokráciában a kormány és választópolgárok viszonya, ha aszimmetrikus is, korántsem feltétlenül ennyire. Nemcsak azért, mert az állampolgárok politikai tudása kevésbé kiszolgáltatott a kormánynak, mint a gyermek szüleinek, de abban az értelemben sem, mert nem adottság, ki az állampolgárok képviselője, akikre a kormányzást rábízák. Azokat ugyanis az egymással rivalizáló jelöltek közül ők maguk választják ki – és mivel nem tekintjük őket gyermeknek, a döntésben felelősségük van. Egy „hamis próféta” nemcsak azért lehet sikeres, mert becsapja a választókat, hanem azért is, mert olyan ígéreteket tesz, amelyeket a választók hallani szeretnének.

A kelléténél paternalistább kép indokolatlanul menti fel az állampolgárokat döntésük felelőssége alól. Míg a gyermek nem felelős azért, atya miként neveli, a népnek – demokráciában – van része és így felelőssége is abban, kik és hogyan kormányozzák.⁵ Amennyiben a választók politikai infantilizmusát mégis akkorának véljük, hogy erre képtelenek, akkor semmi sem biztosítja, hogy egy népszavazáson vagy a következő parlamenti választásokon jobban ítélik meg a politikai kérdéseket – például hogy a kormány(fő) mondjon le, vagy jó dolog-e a tandíj, vizitdíj stb. –, mint a legutóbbi választások idején. A radikális retorika érvrendszere így önmagával kerül ellentmondásba.

De van egy harmadik, intézményesen a korábbiaknál is fontosabb szempont, amiért félrevezető a választások elcsalásának képe mögött húzódó paternalizmus. Az ugyanis megfedkezik az ellenzék demokráciában intézményesített szerepéről, és ezzel – morális és politikai szempontból – fel is menti azt. (Talán ez is magyarázza, miért olyan népszerű a választások elcsalásának tézise a jobboldal politikusai és publicistái körében.) A kormány által egyoldalúan informált, félrevezetett állampolgár ugyanis megkérdézheti: hol volt az ő adóikból fizetett ellenzék? A blöffel, megfélemlítéssel választást nyert kormánykoalíció intézmé-

⁵ Visszatérve a választások elcsalása metaforához, a következőket mondhatjuk. Bár az ügynök vagy a bűvész valóban „csalt”, a radikális retorika mögöttes demokrácia-felfogásában a választókat és a politika egyéb szereplőit korántsem tekinthetjük olyan védtelennek velük szemben, mint azt a „választások elcsalásának” paternalista képe sugallja. A választók ugyanis egyrészt válogathatnak a bűvészek és a közönséges csalók között, másrészt rámutathatnak, hol a csalás vagy trükk a mutatóványban.

nyes ellenzéke megtett-e mindent azért, hogy a választók tisztában legyenek az ország helyzetével és a lehetséges kormányzati alternatívákkal? Hogy ne maradjanak a „gyermeki tudatlanság” állapotában? Vagy az ellenzéki kampány maga is hozzájárult a félreinformáláshoz, és ahhoz, hogy a választók bizonytalanok maradjanak, s számukra átláthatatlan, megragadhatatlan maradjon a helyzet – azaz politikai értelemben infantilisek maradjanak?

Összefoglalva: a választók becsapása, a „beetetés és átverés” politikája a rossz kormányzás egy típusa.⁶ Sérti a demokrácia szellemét és rontja a demokratikus visszacsatolás minőségét. Nem a közérdeket szolgálja, hanem a politikusok magánérdekét. De nem azonos a választási csalással. Összefügg továbbá a demokratikus politika természetével és mindekelőtt az egymással rivalizáló pártok és pártvezérek kampánystratégiájával, a kampány informáló vagy dezinformáló jellegével és a választók politikai kultúrájával.

2. A mandátum megsértése és a népakarat

A radikális retorika szerint a választások elcsalásának másik, mélyebb értelme, hogy a szocialista–szabaddemokrata koalíció nem a mandátumának megfelelően, hanem a választási ígéreteit megszegve kormányoz. Empirikusan is igazolható – amire persze mindannyian emlékszünk –, hogy a miniszterelnök és a kormánykoalíció a 2006-os választási kampányban becsapta a választókat.⁷ Akinek ez nem tűnt fel, az megtudhatta mindezt az őszi beszédből.

Nos, erkölcsileg és politikailag egyaránt kifogásolható a választók becsapása. A miniszterelnök, ha egy csöpp erkölcsi érzékkel rendelkezik, a beszéd kiszivárgása után szégyenkezve lemond. Mindezekből azonban még nem következik, hogy a radikális retorika mögött húzódó politikai gondolkodással egyetérthetünk. Annak ugyanis egy olyan radikális demokráciaértelmezés a mögöttes előfeltevése, amit nem fogadhatunk el. A radikális retorikában használt mandátumelmélet a *népakarat*nak megfelelő kormányzást a képviseleti kormányzat rendszerének egészére kívánja átvinni. Azaz a többséget kapott választási program mint köz- vagy szakpolitikai ígéretcsomag jelenti azt a mandátumot, amely szerint a hatalomra került politikusoknak illetve pártoknak kormányozniuk kell.⁸ Az ettől való eltérés a demokrácia súlyos sérelmét jelenti, s a kormány legitimitásának elvesztésével jár.⁹

⁶ Lásd erről Susan C. STOKES: *What Do Policy Switches Tell us about Democracy?* = *Democracy, Accountability and Representation*, szerk. Adam Przeworski – Susan C. Stokes – Bernard Manin, Cambridge UP, Cambridge, 1999, 131–153; Uő.: *Mandates and Democracy. Neoliberalism by Surprise in Latin-America*, Cambridge UP, Cambridge, 2001.

⁷ Lásd ennek bővebb kifejtését egy korábbi munkámban: KÖRÖSÉNYI András: *Elszámoltatható-e a kormány? Képviselet, demokrácia és a 2006. évi választások* = *Parlamenti választás 2006. Elemzés és adatok*, szerk. Karácsony Gergely, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány – Budapesti Corvinus Egyetem Politikatudományi Intézet, Budapest, 2006, 253–292.

⁸ Bővebben erről lásd KÖRÖSÉNYI András: *Politikai vezetés: klasszikus demokrácia és paternalizmus között. Racionalizmus és szkepticizmus a demokrácielméletben*, Századvég 2007/3., 3–35.

⁹ A hazai vitákban – de máshol is – elhangzott, hogy a mandátumsértő kormány megszegte a választásokon a néppel kötött „szerződést”. A szerződés-metaphora valóban kifejezi a mandátumelmélet lényegét. Csakhogy a parlamenti választások, amelyek szűkebb értelemben a képviseletre adott (személyre szóló) felhatalmazással azonosíthatóak, semmi esetre sem azonosíthatóak vagy ragadhatók meg a szerződés-metaphorával.

Ennek a felfogásnak azonban több hiányossága és hátulütője van. Az egyik, hogy nem vet számot azzal a kérdéssel, vajon a mandátum követése, az ígéretek betartása feltétlenül kívánatos-e. A körülmények megváltozása miatt az ígéreteknek megfelelő politika folytatása súlyos, az egész országra nézve negatív következményekkel járhat. A mandátum, illetve a népakarat követése ugyanis szembekerülhet a közérdekkel. Vegyük például a szocialisták 2002-es kampányígéreteit. A mandátumelmélet hívei egyet kellene hogy értsenek a kampányígéretekkel hatalomra került Medgyessy-, majd az azt felváltó első Gyurcsány-kormány 2002–2006 között követett gazdaság- és jövedelempolitikájával, noha tudjuk, hogy éppen ez a politika taszította súlyos költségvetési és gazdasági válságba Magyarországot.

A radikális érvelés másik hiányossága, hogy nem vet számot a közvélemény gyakori és gyors változékonyságával. A közvélemény változása a (kívánatos kormánypolitikára vonatkozó) népakarat megváltozását jelenti. A választásokon kapott mandátuma szerinti politikát folytató kormány így igen gyorsan éppen a megváltozott népakarattal kerülhet szembe.

Egy harmadik gyengesége a kormányzás mandátum-felfogásra és a népakarat fogalmára építő radikális megközelítésének, hogy eltekint a mandátum és a népakarat a kormányzás szempontjából esetleges, töredékes, részleges mivoltától. Nem számol azzal, hogy a kampányban csak néhány, fél- vagy egytucatsnál aligha több ügyben tesznek a pártok (a választók számára is felfogható) ígéretek. A folyamatos kormányzás azonban számtalan egyéb ügyben is kormányzati reagálást követel meg. Ráadásul újabb és újabb, előre nem látható kérdések merülnek fel. A kormánypolitika egésze így aligha épülhet a mandátumra, illetve a népakaratra.

A mandátumsértés érvrendszerének végül van egy negyedik, közjogilag jól ismert gyengesége: a demokrácia a népakaratnak, azaz a választáson kapott mandátumnak megfelelő kormányzásként való felfogása nem egyszerűen teoretikusan téves, hanem a gyakorlatban sem állja meg a helyét. Hazánkban ugyanis képviseleti kormányzás van, ahol a demokratikus elemet a képviselők demokratikus megválasztása biztosítja. A képviselők szabad mandátummal rendelkeznek, és ennek következtében közjogilag a pártokat sem kötik a választási ígéreteik. A kormány(fő)t végképp nem, hiszen őt nem az állampolgárok, hanem a parlamentben helyet foglaló képviselők „választják ki”. A kormány ezért a parlamentnek, és nem közvetlenül a választóknak felelős. Mindez persze nem cáfolja azt, hogy a mandátum-elv szerint egy demokratikus kormány (azok vezető politikusai illetve a kormánykoalíciót alkotó pártok) legalább a választásokon tett ígéreteit betarthatná(k), s ha nem teszi(k), a választók joggal érezhetik magukat becsapottnak – és büntethetik a mandátumsértést a következő választásokon. A választók azonban retrospektív gyakran a „kapott mandátumtól” eltérő kormánypolitikát honorálják. A mandátum töredékessége felhívja a figyelmet arra: a kormányzás szempontjából esetleges lehet, hogy a pártok milyen ügyek-

Így a mandátumsértő kormány (vagy a törvényhozás) bíróság előtt nem perelhető, ellentétben egy polgári szerződés kötelezettjével, ha az nem teljesíti a kötelezettségét. Jogi szempontból a „választások előtti ígéretek irrelevánsak”, mondta ki egy brit bíró az alperes Blair-kormány álláspontjával egyetértve, amikor egy édesanya beperelte a Blair-kormányt a Cambridge-ben tanuló leányának megszüntetett ösztöndíja miatt, hivatkozva a Munkáspártnak az ösztöndíjak fenntartására vonatkozó választási ígéretére (idézi STOKES: *Mandates and Democracy*, 3–4).

ben tesznek ígéreteket a kampányban, és melyek azok a fontosabb kérdések, amelyekről gyakran taktikusan hallgatnak.¹⁰

Összefoglalva: a radikális retorika érvrendszere nem vet számot azzal a jól ismert jelenséggel, hogy a mandátumkövetés szembekerülhet a közérdekkel, miközben a mandátumsértés szolgálhatja e utóbbit.¹¹ (A dolog mögött végső soron a radikális demokrácia és a képviseleti kormányzás elvi ellentéte áll.) A radikális retorika érvelésére nézve az a kellemetlen következtetés adódik, hogy a mandátumkövetés – azaz a „népakarat” szerinti politika – ellentétbe kerülhet a közérdekkel, tönkretelheti az országot, miként a 2002–2006 között kormányzó, Medgyessy Péter, majd Gyurcsány Ferenc vezette szocialista–szabad-demokrata koalíció gazdaság- és jövedelempolitikája tette. Ettől még politikailag és erkölcsileg legitim követelés lehet az őket követő mandátumsértő kormány(fő) lemondatása 2006 nyarát követően. A miniszterelnöknek azonban nem pusztán a mandátumsértés miatt kell (kellett volna) távoznia, hanem mert tudatosan hazudott, ennek lelepleződése után semmibe vette a kritikát és cinikusan a választók arcába nevetett. Ennek a belátásához azonban nincsen szükség a mandátumelméletre és a népakarat homályos fogalmára.

3. A népakarat megsértése és az illegitimitás

A radikális retorika érvelése szerint a kormányfő és a szocialista–szabaddemokrata koalíció azzal, hogy szembefordult a kampányígéreteivel, megsértette a választásokon kinyilvánított demokratikus népakaratot. A kormány (és a parlament) így elveszítette legitimitását.

Csakhogy a népakarat és a rezsim legitimitása között nincs ilyen egyértelmű kapcsolat. Az idézett érveléssel szemben én úgy vélem, hogy pusztán a „népakarat” megsértése nem feltétlenül válik a legitimitásvesztés alapjává. Az előző pontban kifejtetteken túl szembe kell néznünk ugyanis azzal a kérdéssel, hogy mit jelent a képviseleti demokrácia: a népakaratának vagy a nép érdekeinek megfelelő kormányzást? A népakarat fogalmára építő mandátumelmélet szerint az előbbi, az elszámoltatáselmélet szerint az utóbbit.¹² A mandátumelmélet a demokrácia klasszikus felfogásának újrafogalmazása a pártok korszakában. A klasszikus demokráciaelmélet szerint a „nép dönt azon nagyobb kérdésekben, amelyekkel a politikai közösségnek szembe kell néznie, és azért választ képviselőket, hogy a döntéseinek érvényt szerezzen. Ahol demokrácia van, e felfogás szerint, ott létezik népakarat, és a kormány dolga ennek a végrehajtása.”¹³ Ennek az eszköze a választásokon egy meghatározott kormánypolitikára adott felhatalmazás, a mandátum. A nép (pillanatnyi) akaratának megfelelő kormányzást azonban legjobban a közvetlen demokrácia biztosít-

¹⁰ A pártok közti összefajtszrásról és egyes kérdéseknek az agendáról való kivonásáról lásd pl. MIKE Károly: *Egy konszenzus természetrajza*, Századvég 2007/3., 61–98.

¹¹ Vö. *Democracy, Accountability and Representation*.

¹² Vö. Uo. Lásd még erről KÖRÖSÉNYI András: *A demokratikus elitizmus konszenzusán túl*, Politikatudományi Szemle 2007/4., 7–28.

¹³ John PLAMENATZ: *Democracy and Illusion*, Longman, London, 1973, 39. Másképpen fogalmazva ez azt jelenti, hogy a népakaratot a választóknak az egyes közpolitikai ügyekben kialakított explicit álláspontjaként kell értelmeznünk.

hatja. A népakarat ilyen megnyilvánulásának tekinthetjük a népszavazással hozott döntéseket. Csakhogy éppen a népszavazás példája mutatja a legjobban, hogy a népakarat fogalmára nem lehet kormányzást, kormánypolitikát építeni. A népszavazás alkalmas lehet arra, hogy egy adott kormányzati avagy törvényhozási intézkedést megerősítsen avagy elutasítson (mint például 2008. március 9-én), de arra nem, hogy a komplex kormányzati politika egészének alapjává váljon.

A népakarat olyan *metafora*, amely csak ritka pillanatokban jelent egyértelmű politikai tartalmat. A népakarat megvalósítása vagy azzal való szembefordulás ezért nem lehet a képviseleti rendszer legitimitásának egyedüli kritériuma. Ennek megfelelően a mandátum, azaz a választási ígéretek megsértése vagy az azoktól való eltérés önmagában nem teszi illegitimé a kormányt vagy a parlamentet. Mindez azonban természetesen még nem menti fel a miniszterelnököt és a koalíciót az erkölcsi követelmények megsértése alól, amit a választópolgárok politikai értelemben is kifejezhetnek, sőt szankcionálhatnak is a következő választásokon.

Gyurcsány miniszterelnök személye valóban problémás – és noha ez egy eufemisztikus megfogalmazás, mégiscsak egy politikai, illetve amellettt erkölcsi és ízlésbeli ítéletet tartalmazó állítás. Egy politikai rezsím legitimitása azonban nem egy-egy tisztségviselő viselkedésének ízléses és etikus mivoltán vagy alkalmasságán nyugszik, hanem az intézmények működésén. A kormány politikáját ítéldhetjük rossznak, és tagjai válhatnak hiteltelenné, mert félrevezették a választókat. A demokrácia azonban éppen abban különbözik a diktatúrától, hogy lehetővé teszi azt, hogy a választók (vagy képviselők a parlamentben) az alkotmány adta feltételek között leválthassák a kormányt. A demokrácia legitimitását részben éppen ez a lehetőség teremti meg.

A legitimitás a rezsímről vonatkozik, s nem az egyes vezetők teljesítményére és erkölcsi integritására. A képviseleti demokrácia legitimitásának egyik forrása a vezetők meghatározott, előre rögzített szabályok szerinti demokratikus választása – ez adja a rendszer legális voltát, és egyben *procedurális* legitimitását. Ez azt is jelenti, hogy a bizalmat veszített politikusoktól – a procedurák által szabályozott módon, jelen esetben a képviselők részéről a parlamentben (bizalmatlansági indítvánnyal), a választók részéről a következő választásokon (szavazatmegvonással) – meg lehet vonni a bizalmat. Nem kell forradalom, felkelés, puccs vagy polgárháború a hazudós kormányfő eltávolításához (igaz, ha ragaszkodik pozíciójához, és pártja is hatalomban tartja, a népnek várnia kell). Másrészt ez azt is jelenti, hogy ezek a procedurák a miniszterelnököt is védik. Azaz módot adnak számára, hogy ha az országgyűlési képviselők bizalmát meg tudja őrizni, akkor a kormányzati ciklus időszakában a választók számára verbálisan, a ciklus végére pedig a kormányzati teljesítmény eredményei révén is igazolja politikáját, amivel feledtetheti a választási kampányban elkövetett „bűnöket”.

A politikai gondolkodás hagyományosan mindig megkülönböztette a legalitás és a legitimitás fogalmát. Az első inkább a pozitív jog és formális szabályok, procedurák világa, a második a normatív értelemben is igazolható, elfogadható, elismerésre méltó. Ha valami legális, törvényes, még nem biztos hogy legitim, azaz normatív értelemben elfogadható, elismerésre méltó. És ez fordítva is igaz. Ha a legitimitás fogalmát – szűkítően értelmezve – az egyes kormányokra is vonatkoztatjuk, akkor elvileg olyan állítást is tehetők, hogy

a második Gyurcsány-kormány törvényes, legális, mégsem legitim: mivel megszegte a demokrácia néhány alpnormáját, becsapta a választókat. Csakhogy a legitimitás fogalma ebben az értelemben is nehezen operacionalizálható: meglétének vagy a legitimitásvesztésnek nincsen egyértelmű empirikus indikátora vagy általánosan elfogadott normatív mérceje.¹⁴ Magyarországon például a rendszerváltást követő másfél évtizedben nem alakult ki a választásoknak egy olyan felfogása, amely azt kifejezetten mandátum-adásként értelmezné. Olyannyira nem, hogy a 2006-os kampányban a két nagy párt nem is lépett fel világos kormányprogrammal (ami persze nem újdonság az 1990 óta lebonyolított demokratikus választások történetében). A „rosszabbul élünk” reklámmal a Fidesz kifejezetten elszámoltatás-jellegű kampányt folytatott, s – az „azt úgy is ellopná a kormány” érvel – elhárította a pozitív, programatikus kampányt.

Természetesen igaz, hogy az állampolgárok szemében a kormány és a rezsim teljesítménye összemosódik. A közvélemény-kutatások általában ilyesfajta diffúz bizalmi indexet mérnek. Azaz a miniszterelnök illetve a kormány csapnivaló teljesítménye, etikátlan viselkedése következtében bekövetkezett bizalomvesztés nem korlátozódik a kormányra, és bizonyos mértékig az egész rezsim „elismerésre méltóságát”, intézményeibe vetett bizalmát terheli, rontja. Ez azonban nem igazolja a radikális retorika illegitimitás-tézisét. Egyrészt ugyanis nem azonosíthatjuk a kormány népszerűségét a rezsim legitimitásával. Másrészt, a kormány mandátum-sértése nem vezet önmagában „legitimitás-vesztéshez”, mivel a népakaratot kifejező mandátumkövetés ellentétbe kerülhet a közérdekkel. A radikális retorika itt ellentmondásba torkollik. A magyar politikához visszatérve: ha a korábbi (a 2002-es választásokon kifejezett) „népakarat” vagy a korábban kapott mandátumnak megfelelő kormánypolitika a 2006-ra kulmináló költségvetési válság egyik fő előidézője, akkor ez a mandátumelmélet üdvözítő voltát kérdőjelezi meg, illetve magát az elméletet teszi „illegitimé”.

Összefoglalva: láthattuk, hogy a népakarat olyan fogalom, amelyre aligha lehet kormánypolitikát építeni, és így a képvisleti demokrácia legitimitása sem a népakarat megvalósításán vagy megsértésén nyugszik.

4. Rendkívüli helyzet és előrehozott választások

A radikális retorika érvei szerint, mivel más alkotmányos módja nincsen a demokratikus, népakaratnak megfelelő kormányzás helyreállításának, a kormánynak – Őszöd után – le kell (kellett volna) mondania, vagy a parlamentnek le kell (kellett volna) váltania a kormányfőt. Mivel ezek egyike sem történt meg, ezért a demokráciákban szokatlan, annak normáit sértő rendkívüli helyzet jött létre. Az alkotmányos intézmények alkalmatlannak bizonyultak a válság kezelésére, ezért rendkívüli megoldások szükségesek ahhoz, hogy a demokrácia legitimitása helyreálljon (ez implicit, de többek részéről explicit módon az alkotmány megfelelő voltát is megkérdőjelezi).

¹⁴ Egyértelmű mércét empirikus értelemben végül is a parlamentáris demokrácia procedurális intézményei kínálnak. A mércét a parlamentben a bizalmatlansági indítvány sikere/kudarca, a politikai közösségben pedig az állampolgárok parlamenti választásokon kifejezett szavazatai jelentik.

A rendkívüli eszközök egyikét a tömeges tiltakozások, a 2006 őszén folytatott permanens tömegtüntetések jelentették, amelyek végül nem vezettek eredményre. Egy másik eszköz a kormány lemondatására a 2006. őszi önkormányzati választások elsőpró ellenzéki győzelme, illetve annak sikertelensége után az ellenzék által kezdeményezett – és az ellenzék sikerét hozó – népszavazás. Egy harmadik elképzelés a köztársasági elnöktől várta a kormány eltávolítását, noha az államfőnek ilyen alkotmányos eszköz nem áll rendelkezésére. Mindezek egy irányba, az előrehozott választások kikényszerítésének irányába mutattak.

Az erkölcsi hitelét veszített kormányfő eltávolításának azonban – miután a 2006 őszén a bizalmi szavazást az országgyűlésben megnyerte – csak három alkotmányos útja van: (1) ha a kormányfő önként lemond; (2) ha bizalmatlansági indítvánnyal váltják le; illetve (3) ha az országgyűlés feloszlatja önmagát. Az elsőre a kormányfő, a másik kettőre a parlamenti kormánytöbbség nem mutatott hajlandóságot az eddigiekben.

Az előrehozott választások politikai követelését a radikális retorika demokraciameleti és közjogi-alkotmánytani érvekkel is meg kívánta alapozni. Ez az érvelés az előrehozott választásokat az európai demokráciáknak egy olyan, válsághelyzetekre kialakult korrekciós intézményeként mutatta be, melynek segítségével a nép idő előtt visszavonhatja a parlamentre átruházott szuverenitást.¹⁵ Két választás között ugyanis nagyot változhat a társadalom véleménye, és az idő előtti választás korrekciós eszköz arra, hogy a társadalom többsége visszavonja a felhatalmazást, ha azt indokoltan érzi. A nép csak ideiglenesen ruházza át szuverenitását a parlamentre, „ám ez nem jelenti azt, hogy az átruházást a négyéves cikluson belül ne vonhatná vissza, ha megrendülnek a megbízás alapjai”. Még inkább így van ez, ha nem a nép véleménye változik, hanem a kormány fordít háttal választási ígéreteinek, és mandátumát megszegve kormányoz – érvel a radikális retorika.

A radikális érvelés azonban teljesen félreérti a képviseleti kormányzás intézményét. Az ugyanis ebben a tekintetben pontosan azt jelenti, hogy a nép a ciklus közben nem vonhatja vissza a képviselőknek adott felhatalmazást, és ennek jó oka van. Az európai parlamentáris demokráciák nem ismerik az ún. *visszahívás* intézményét: a választók a parlamentet vagy a kormányfőt nem tudják úgy visszahívni, mint a kaliforniai polgárok a kormányzót.¹⁶ Magyarországon a kormány vagy a parlament visszahívása így nemcsak közjogi alaphoz tartozik, hanem ellentétes a képviseleti kormányzás alapelveivel.¹⁷

¹⁵ Lásd például FRICZ Tamás: *Egy bevált korrekciós intézmény*, Magyar Nemzet 2007. december 31.

¹⁶ Arnold Schwarzeneggert úgy választották kormányzóvá, hogy elődjét közvetlen szavazással a kaliforniai választópolgárok visszahívták. Kivétel azonban Európában is akad. Az új demokráciák közül a szlovák alkotmány lehetővé teszi népszavazás kezdeményezését a parlament feloszlatására. A régi demokráciák között Európában tudomásom szerint nincsen ilyen állam, de az NSZK egyik tartományát alkotó Bajorország alkotmánya megengedi ugyanezt. (Köszönettel tartozom Mráz Ágostonnak, aki a bajor esetre felhívta a figyelmemet.)

¹⁷ Magyarországon 1992-ben népi kezdeményezés indult az országgyűlés feloszlatására és új választások kiírására irányuló népszavazás megrendezéséért. Az Alkotmánybíróság 2/1993-as (I. 22) határozata azonban alkotmányellenesnek nyilvánította a kezdeményezést (lásd még SÓLYOM László: *Az Alkotmánybíróság kezdetei Magyarországon*, Osiris, Budapest, 751). A képviselők illetve a parlament visszahívhatósága hagyományosan része a rendszerváltás utáni radikális demokrata politikai gondolkodásnak. Ennek jellegetes dokumentuma G. Nagyné Maczó Ágnes 1995-ös alkotmánytervezete (www.mkogy.hu/iromany/00895ir.htm).

A parlamentfeloszlátás intézménye (és az idő előtti választások), amire a radikális retorika hivatkozik, az európai demokráciákban – ellentétben az amerikai szövetségi állammal – kétségtelenül létezik.¹⁸ Csakhogy ez korántsem annak a következménye – miként a radikális retorika vizionálja –, hogy a társadalom többsége esetenként indokoltnak érezheti a felhatalmazás visszavonását és új választások kiírását. Sem a parlament önfeloszlása, sem az államfő által történő feloszlátása esetén – ellentétben például a hazai népi kezdeményezéssel vagy a kaliforniai visszahívás intézményével – nem a nép cselekszik. A parlament idő előtti feloszlátása olyan eszköz, amelynek semmi köze sincsen a nép véleményéhez vagy annak megváltozásához. De nincs köze a népszuverenitás elvéhez sem. Teljesen másról van szó. Olyan intézményről, amely a parlamentáris kormányzat sajátja: törvényhozás és végrehajtás közötti egyensúlyi viszony, illetve kölcsönös függés rendszerének a következménye. A parlament feloszlátására akkor kerülhet sor, ha ez az egyensúly megbomlik. A feloszlátás joga ugyanis formálisan a végrehajtó hatalom fejéé, azaz az államfőé, de a gyakorlatban sokszor ez a kormányfői hatalom része: azaz a törvényhozás feloszlátását a végrehajtás kezdeményezheti.

Mindez az országokként eltérő szabályoktól is függ, de összességében a feloszlátásra három tipikus helyzetben kerülhet sor. A parlamentfeloszlátás intézménye először is nem a nép, de még csak nem is a parlament, hanem elsősorban a kormány eszköze. A kormány ilyen helyzetben a parlament feloszlátásának fenyegetésével próbálja megzabolázni a renitenskedő parlamenti kormánytöbbségét. A parlamentfeloszlátás lehetősége itt a kormánybukítás ellensúlya. A parlament feloszlátásának másik tipikus esete az olyan parlamenti válság, amikor a pártok nem képesek (többségi) kormányt alakítani, és a helyzetet az államfő a parlament feloszlátásával és egyidejűleg új választások kiírásával kívánja megoldani. A harmadik tipikus eset akkor áll elő, amikor maga a kormánytöbbség kezdeményezi a parlament feloszlátását azért, hogy a közvéleményben meglévő pillanatnyi előnyét (vagy relatíve lecsökkent hátrányát) előrehozott választásokkal arra próbálja kihasználni, hogy több mandátumot szerezzen, mint ha a választásokat később rendeznék.¹⁹

Ami mindhárom esetben közös, hogy a parlament feloszlátását nem a nép, hanem a politikai osztály, pontosabban a végrehajtó hatalom kezdeményezi. Láthattuk: a radikális retorika érveivel ellentétben nem a népakarat és a kormánypolitikai közti ellentét, hanem a pártok, vagy a kormány és parlament közti konfliktus vezet az előrehozott választásokhoz. Azaz, az előrehozott választások intézménye valóban létezik, de nem azt szolgálja, hogy a népszuverenitás „helyreálljon”. Nem is azt, hogy a kormánypolitikával elégedetlenkedő nép a szuverenitás ideiglenes átruházásának visszavonását kezdeményezze, hanem azt szol-

¹⁸ Míg az USA egyes nyugati parti államaiban a közvetlenül választott és a törvényhozásnak nem felelős kormányzó – ha a bizalom megrendül iránta – a nép által egy speciális népszavazás révén visszahívható, addig az európai parlamentarizmusban a parlamenti bizalom megrendülése következtében a bizalmatlansági indítvány révén bukatható meg. A kormányzó visszahívhatósága azonban korántsem általános, és az Egyesült Államok elnöke sem visszahívható. Az államfővel elégedetlen polgároknak – ahhoz, hogy az újraválasztásért induló elnökökkel szemben politikai szankciót alkalmazhassanak – meg kell várniuk, amíg a rögzített időtartamú elnöki terminus lejár.

¹⁹ Közülük a magyar alkotmány csak a harmadik forgatókönyvet teszi – komoly megszorítások nélkül – lehetővé. Az államfő parlamentfeloszlátási joga ugyanis szűkebb, mint a parlamentáris rezsimekben általában.

gálja, hogy a végrehajtásnak és a törvényhozásnak a parlamentarizmusban szükséges összhangja helyreállhasson. Ez az összhang pedig Magyarországon a 2006-os őszi politikai válság idején nem bomlott meg, mivel a szocialista és szabaddemokrata frakciók egyaránt szilárdan a kormány mögött álltak. Ha a kormány vagy a parlament „illegitimé”, vagy akár csak népszerűtlenné is válik, akkor a menesztésére az előrehozott választások valóban alkalmat adhatnak. Egy ilyen alkalom létrejötté azonban – mint fentebb láthattuk – nem a választók döntésén, azaz nem a „népakaraton” múlik.

*

Írásomban azt mutattam be, hogy a jobboldali-ellenzéki retorika miként próbált teoretikus megalapozást adni politikai követeléseinek. Bemutattam az erre irányuló kísérletet, majd azt, hogy ez miért vallott kudarcot. A radikális retorika négy fontos elemének áttekintése alapján összefoglalóan úgy vélem, hogy noha a retorika által festett kép alkalmas lehet a politikai mozgósításra, de – politikai sikerétől vagy sikertelenségétől függetlenül – az alkalmazott teoretikus érvelés téves. Az elmúlt másfél-két év jobboldali-ellenzéki politikai retorikáját – az akceptálható erkölcsi és politikai érveken túlmenően – nem sikerült közjogi, valamint demokrácia- és politikaelméleti érvrendszerrel megalapozni. Ez írásom első konklúziója.

Második konklúzióm a radikális retorika teoretikus ambíciójával kapcsolatos. A teoretikus megalapozás korántsem mindennapos vagy szükséges kelléke a politikai követeléseknek. Akkor milyen célokat szolgálhat a radikális politikai retorika elvi-közjogi megalapozása? Nemcsak az adott politikai követelések igazolásához járulhat hozzá, hanem ennél ambiciózusabb politikai célt is szolgál. Tudatosan vagy akaratlanul, de megkérdőjelezi politikai rendszerünk alapszerkezetét és alkotmányos alapjait. Nem vonom kétségbe egy ilyen törekvés elvi lehetőségét és igazolhatóságát: a magyar alkotmány és a politikai rendszer intézményes alapszerkezete korántsem tökéletes és bírálhatatlan. A radikális retorika mögött húzódó teoretikus érvrendszer azonban egy ilyen kritikára alkalmatlannak bizonyult.

A harmadik konklúzióm gyakorlatiasabb. Az elemzésben azt is láthattuk, hogy a radikális retorika érvrendszerének logikája alkalmatlan arra, hogy a pártpolitikai céloktól és stratégiától független diagnózist adjon arról, mi is a baj a magyar demokrácia működésével, és miben állnak annak patológikus vonásai. A diagnózis alárendelődik a pártpolitikai üzenetnek és a politikai ambíciónak. Ráadásul e politikai retorikának van egy súlyos mellékhatása: politikai fogalmaink és politikai nyelvünk eltorzítása, lerontása. Az a felettébb fontos kérdés, hogy miben áll a magyar demokrácia betegsége, már egy másik írás tárgya lehet.

